Resning i brottmål i Norden — några avslutande reflektioner

Av professor emeritus Ulf Stridbeck

Ett av målen för en rättsstat är att domar, friande eller fällande, ska vara materiellt riktiga. Men det kan ske formella fel i den dömande verksamheten och det kan tillkomma nya avgörande bevis som inte var kända i rättegången. Om nya bevis eller nya omständigheter dyker upp efter att domen vunnit rättskraft uppstår dilemmat mellan principen om rättskraft och principen om materiellt riktiga domar. Den extraordinära möjligheten att få en rättskraftig dom prövad på nytt innebär att principen om materiellt korrekta domar väger tyngst. Hur dessa extraordinära ärenden ska hanteras varierar. Pendeln har svängt sedan Lord Denning i England sa ”It is better that some innocent men remain in jail, than that the integrity of the English judicial system be impugned.”[1] Nu är det accepterat i de flesta länder att det är en uppgift för staten att korrigera felaktiga domar, att låta principen om materiellt korrekta domar väga tyngst.

Det första steget för att motverka felaktiga domar är att ha ett så rättssäkert system som möjligt med organisatoriska, formella och materiella arrangemang som förhindrar korruption och partiskhet i rättsväsendet. Det steget är taget i våra nordiska länder. Men att helt undvika de oriktiga domarna är förmodligen omöjligt. Dessutom kan ”korrekta” domar i efterklokskapens ljus vara felaktiga om nya okända avgörande bevis eller ny kunskap senare framträder i form av vetenskapliga framsteg som kan dokumentera att den dömda kanske inte har varit på brottsplatsen. Som exempel kan här nämnas nya möjligheter för DNA-analys. Detta leder till ett behov av ett system för resning av rättskraftiga domar.

Man kan tänka sig några huvudmodeller. Justitiedepartementet kan ha ansvar för att besluta om resning eller inte. I England var Home Office tidigare ansvarigt för resningsärenden. Domstolar med högre rang kan också vara en möjlighet. Så är fallet i Sverige och Finland, och så var det tidigare i Norge. En tredje modell är statligt finansierade organ som varken är politiska eller vanliga domstolar. Här är särskilda domstolar ett alternativ, som i Danmark och Island, eller särskilda förvaltningsorgan som finns i England, Skottland och Norge. Slutligen är så kallade Innocence Projects en möjlighet och en nödvändighet i de fall där staten inte vill bidra med finansieringen. Innocence Projects finns i USA med Innocence Network som paraplyorganisation.[2] Cirka

[1] Evan Whitton (1988). *The Cartel: Lawyers and their Nine Magic Tricks.* E & N Whitton. ISBN 978-0-646-34887-2, s. 117.
[2] https://www.innocenceproject.org/.

40 projekt har bas vid juridiska fakulteter eller journalisthögskolor. Dessa projekt finansieras delvis av respektive utbildningsorganisation och delvis av olika sponsorer i samhället. Även i Europa finns Innocence Projekts som samarbetar och utbyter erfarenheter inom European Innocence Network (EIN).[3] Vissa länder i Asien, såsom Japan, har också inrättat liknande frivilliga organisationer. Fördelen med sådana projekt är oberoende och avstånd till det politiska och juridiska etablissemanget. Nackdelen är finansieringen och i vissa fall frånvaro av nödvändig sakkunnighet. Stabilitet, kontinuitet och professionell tyngd är viktiga faktorer i detta arbete.

Modellen för omprövning eller resning av brottmål som uppstår i ett land består troligen av flera faktorer. De befintliga institutionerna och den historiska och kulturella ramen är central för den modell eller organisation som så småningom etableras. Konstitutionen kan också ställa krav som förhindrar inrättandet av ett domstolskontrollerande förvaltningsorgan utanför domstolsmodellen. På global nivå är skillnaden mellan ”common law” och ”civil law” troligen avgörande, men också mellan de länder som kännetecknas av ackusatoriska och inkvisitoriska processer kan man se skillnader. Det senare kan vara en förklaring till skillnaden mellan länder i Sydeuropa och Nordeuropa. Dessutom är naturligtvis de materiella reglerna för resning centrala. Här är de nordiska lagarna ganska lika.

Inget rättssystem är perfekt. Heller inte de nordiska länderna, som internationellt sett skårar högt i undersökningar om rättssäkerhet, är perfekta. I den internationella undersökningen som World Justice Project[4] genomför varje år hamnar våra nordiska länder oftast i toppskiktet. Island är inte med i undersökningen men av de 128 länderna som är undersökta innehar Danmark, Norge, Finland och Sverige de fyra topplatserna när det gäller samtliga faktorer samlat.[5] I kategorin Criminal Justice har ordningsföljden mellan länderna förändrats något. Norge har där topplaceringen följt av Finland, Danmark och Sverige. I denna kategori bedöms länder enligt följande faktorer: huruvida utredningen av brott är effektiv, om brottsbekämpning sker i rätt tid och om kriminalvården är tillräckligt effektiv för att minska brottsligheten, om rättsväsendet är neutralt och objektivt, om rättsväsendet inte är korrupt, samt om rättsväsendet är oberoende och fritt från

[3] https://www.facebook.com/InnocenceEurope/.

[4] World Justice Project. Rule of Law index 2020, https://worldjusticeproject.org/our-work/research-and-data/wjp-rule-law-index-2020. World Justice Project definierar rättsstaten som ett bestående system av lagar, institutioner, normer och samhällsengagemang som ger: ansvar, rättvisa lagar, transparent politiskt ledarskap och tillgängliga och oberoende tvistlösningsorgan.

[5] De åtta variabler som beaktas är: myndighetskontroll, frånvaro av korruption, transparent politiskt ledarskap, grundläggande mänskliga rättigheter, ordning och säkerhet, effektiv och korrekt brottsbekämpning, fungerande civilrättssystem och fungerande straffrättssystem.

onödigt inflytande från myndigheterna. Slutligen bedöms om rättegångarna är rättvisa och om både den åtalade och brottsoffret har rättigheter.

Trots dessa topprankningar förekommer felaktiga domar i Norden. Lagar tillämpas av felbara människor, vetenskapen gör framsteg och med nya analysmetoder ser man på bevis med ny kunskap. Och experters bedömningar och nya tekniska bevis tolkas och analyseras av människor, som inte är experter på det aktuella fältet.[6] Trots ett rättssystem utan korruption och med objektiva och utbildade aktörer förekommer således felaktiga domar.

Alla fem nordiska länder har liknande materiella villkor för att ett brottmål ska kunna resas/gjenåpnes/återbrytas. Om det finns nya bevis eller nya omständigheter som inte har prövats i domstol tidigare kan en dömd person begära resning. Dessutom har alla länder en bestämmelse som, under stränga villkor, öppnar för resning om särskilda skäl föreligger.

I alla fem länderna är möjligheten till resning en extraordinär möjlighet att bryta upp en rättskraftig dom, som måste praktiseras med stor försiktighet. Det är alltså spänningen mellan res judicata och resning som sätts på prov i dessa fall. I Sverige och Finland talar man om orubblighetsprincipen kontra materiellt riktig dom. Vad ska vägas tyngst?

Begäran om resning kan göras både till förmån och till nackdel. Det är mycket sällsynt, även om det inträffar, att åklagarmyndigheten på grund av nya bevis, eller snarare nya tekniska bevisanalyser, begär att en frikänd person döms igen. Det är så sällsynt att en jämförelse mellan olika länder ger mycket lite. Det motsatta händer emellertid, nämligen att åklagaren begär att en dom ska återupptas till förmån för den dömde. Det är ansökan till förmån som behandlas i det följande.

Det är framför allt de organisatoriska och processuella modellerna som skiljer Danmark, Finland, Island, Norge och Sverige från varandra.

Hur man hanterar felaktiga domar varierar inom Norden. Trots en ganska liknande historisk bakgrund, kultur, tradition och syn på rättsväsendet finns det skillnader i hur man hanterar felaktiga domar. Grovt sett är det skillnad mellan de östnordiska länderna Finland och Sverige, som har en traditionell, sluten domstolsmodell, de västnordiska länderna med Island och Danmark, som har inrättat särskilda domstolar för ansökan om resning av oriktiga domar, och den norska modellen med ett oberoende förvaltningsorgan som också utreder ärendena.

En genomgång av de nationella modellerna för resning i brottmål i Norden visar också att transparensen varierar. Endast Norge erbjuder full tillgång till verksamheten med en webbplats[7] med information på 13 språk, en årsrapport på norska och engelska och publicering av alla

[6] Åtminstone i första instans avgörs skuldfrågan av nämndemän tillsammans med yrkesdomaren.
[7] https://www.gjenopptakelse.no.

beslut på Lovdata.[8] Den varierande hållningen till öppenhet i de nordiska länderna gör att granskningen av verksamheten, och inte minst tillgången till statistik, är ojämn. Sverige och Finland publicerar inte officiell statistik om resningsbeslut. Här är enskilda forskares och journalisters ansträngningar avgörande för allmänhetens möjligheter att får insikt i fallen. I Finland är det däremot vanligt att beslut publiceras på finlex.fi, i Danmark publiceras vissa beslut i Tidsskrift for Kriminalret och också på Island publiceras besluten[9].

De olika organisationsmodellerna innebär att sammansättningen av gruppen som tar ställning till begäran om resning varierar. Även medlemmarnas tjänstgöringstid skiljer sig åt. Eftersom det är domstolarna som behandlar resningsansökningar i Finland och Sverige är det traditionella domare som beslutar. Ämbetsdomarna har heller inte någon speciell tjänstetid.

I Finland är huvudregeln att det är domarna i Högsta domstolen eller hovrätten som beslutar om resning. I ”enklare” fall kan en ensamdomare avgöra ärendet. Fall rörande en förändring av storleken av en bot på grund av en inkomstförändring behandlas i tingsrätten.

Även i Sverige är det domstolarna som behandlar ansökan. Det är domstolen på nivån ovanför den omtvistade domen som behandlar saken. I hovrätten är det tre domare som behandlar ärendet. I Högsta domstolen varierar antalet beroende på hur komplicerat ärendet är. Enligt Moa Lidéns granskning avgjordes 80 procent av fallen av en enda domare, 19 procent av tre domare och ett mål blev avgjort av fem domare.[10]

I Danmark består Den Særlige Klagerett av tre domare, en från varje nivå och två andra jurister; en advokat och en universitetsjurist. De utses för tio år utan möjlighet till förlängning.

Islands nya specialdomstol består av fem domare totalt, men endast tre i varje ärende. De fem består av en domare från varje nivå och två andra med juridisk utbildning (akademiker, försvarare, etc.). De som inte är domare måste emellertid fylla kvalifikationerna för en domarposition. De fem utses för fem år utan möjlighet till förlängning.

Den norska Gjenopptakelseskommisjonen, som är inspirerad av de brittiska och skotska kommissionerna, är till skillnad från övriga Norden ett administrativt organ. Norge gick bort från domstolsmodellen 2004. Kommissionen består av fem medlemmar. Ordföranden, vice ordföranden och en annan medlem ska ha juridisk utbildning. Man förväntar sig att de har bred erfarenhet som jurister och helst erfarenhet av straffrätt. De andra två medlemmarna ska inte vara jurister utan

[8] Lovdata.no är en webbplats som erbjuder gratis information om gällande lagar och förordningar — samt nya beslut från Högsta domstolen, hovrätterna, tingsrätterna och nämnder samt sammanfattningar på norska av domare från Domstolen för mänskliga rättigheter i Strasbourg.

[9] https://www.stjornarradid.is/gogn/urskurdir-og-alit-/$LisasticSearch/Search/?SearchQuery=&Ministries=&Committee=Enduruppt%c3%b6kunefnd&Year=.

[10] Se Lidéns artikel i detta nummer om Resning i brottmål i Sverige.

ha en yrkesutbildning, yrkeserfarenhet och personliga egenskaper som kan vara till nytta i kommissionens arbete. Per i dag är de två icke-juristerna revisor respektive överläkare inom psykiatrin. ordföranden utses för sju år och de andra för tre år med möjlighet till förlängning med ytterligare tre år. Ordföranden kan inte utnämnas på nytt.

Endast det norska förvaltningsorganet har ett sekretariat som utreder ärendena. Sekretariatet hjälper kommissionen att granska och utreda de rättsliga och faktiska aspekterna av ärendena. De tretton kontorsanställda på heltid leds av kommissionens ordförande. Denne har alltså två roller, både som ordförande för själva kommissionen och som chef för utredningssekretariatet. Sekretariatet har nio jurister och två utredare med bakgrund från polisen. Dessutom har sekretariatet en assisterande kontorschef och en seniorsekreterare. Utredarna i sekretariatet har bred erfarenhet från olika juridiska arbetsplatser som t.ex. domstol, Justitieombudsmannen, åklagarmyndigheten, polisen, försvarssidan och förvaltningen generellt.

Den danska Klageretten har sitt sekretariat i Högsta domstolens lokaler. Det danska sekretariatet har traditionella administrativa sekretariatsuppgifter. Den isländska domstolen har också administrativt stöd. Varken de finska eller de svenska domarna har några särskilda utredningsresurser.

Ärendebehandlingen är i stort sett densamma i alla fem länder. Skriftlighet är huvudregeln. I Danmark, Norge och Island är muntliga utfrågningar möjliga, men har aldrig praktiserats. I Norge har det, efter 16 års aktivitet och mer än 2 000 ärenden, bara varit en enda muntlig behandling.

Avgränsningen av ärendetyper varierar. Förutom vanlig dömande verksamhet behandlar domstolarna i Sverige, Finland och Island resningsärenden i allmänhet, dvs. både civilrättsliga och straffrättsliga ansökningar om resning. Den danska Klageretten har ytterligare uppgifter förutom resningsfrågorna. Klageretten är även disciplinär myndighet i förhållande till domare och avgör också frågan om en försvarare med rätta har avvisats från domstolen på grund av att det fanns en risk att hans deltagande skulle fördröja behandlingen av ärendet väsentligt. Det är emellertid behandlingen av resningsärenden som är huvuduppgiften för Klageretten. Som framgår av det norska namnet Kommisjonen for gjenopptakelse av straffesaker är mandatet i Norge klart begränsat till brottmål.

Inget av länderna har preskriptionsfrister för ansökningar om resning, förutom Danmark. I fall där det finns särskilda omständigheter som gör det överväldigande troligt att ”tillgängliga bevis inte har bedömts korrekt”, måste ansökan lämnas in inom fem år efter domen. Om den dömda har fängslats kan han begära resning inom två år efter sin frigivning.

I Norge har Straffeprosessutvalget föreslagit att det bör vara en högre tröskel för resning om ansökan kommer 25 år efter att domen

blev rättskraftig.[11] Varken Sverige eller Island har några motsvarande begränsningar för ansökningar om resning. Finland har emellertid en begränsning av antalet ansökningar. Det är tillåtet att ansöka om ”återkallande av dom endast en gång i samma fall, såvida det inte är av extremt tvingande skäl nödvändigt att ompröva ärendet”. Om ”sökandens rättssäkerhet absolut kräver att ärendet omprövas eller att det fastställs att den första ansökan har avslagits av fel skäl”, kan ansökan prövas på nytt.

Det finns vissa skillnader mellan länderna när det gäller avgränsningen av brottmålen. Förutom ny information och nya bevis som grund för resning kan felaktig bedömning av bevis prövas såväl i Danmark: «De foreliggende bevisligheder ikke har været rigtigt bedømt», som på Island: ”it is demonstrated that there is a strong likelihood that evidence submitted in the case was wrongly assessed, which influenced the outcome of the case”. I inget av de övriga länderna kan den tidigare bedömningen av bevis omprövas om detta inte faller under ”speciella omständigheter” som gör det tveksamt om domen är korrekt. Dessutom prövar Danmark inte processfrågor. I Danmark täcker resningsreglerna endast frågan om skuld i brottmål. Längden på straffet kan inte utgöra grund för resning? I Sverige, Finland, Norge och Island prövas både materiell rätt och processuella fel utöver straffmätning och böter.

Trots att modellerna för behandling av ansökningar om resning i brottmål varierar finns det trots allt i samtliga nordiska länder ett organ som på ett eller annat sätt har till uppgift att behandla ärenden om påstådda felaktiga domar. Det finns inte i alla länder. Med en mer modern blick på organisationen, ärendehanteringen och öppenheten är det emellertid så att de östnordiska länderna har en del att ta itu med. Den traditionella domstolsmodellen utan insynsmöjligheter är helt enkelt gammaldags. Den passar inte in i den nordiska modellen med en stark tradition för offentlighet. Om det inte finns sekretesslagstiftning som kräver hemlighållande är det varken särskilt kostsamt eller tekniskt omöjligt att införa och praktisera en transparent offentlighet så att journalister och allmänheten kan få kunskap om ärendetyper, statistik och generell information om ärendebehandlingen av ansökningar om resning.

Och för att rättvisan inte ska ha en kostnadsaspekt för individen eller ha en sida där kontakter med ”goda hjälpare” är avgörande, där tillgång till journalister, akademiker, pro bono-advokater och andra bidrar, bör utredningsresurser vara en självklarhet.

Behovet av ett modernt, transparent, utredande resningsorgan är viktigt för att kunna korrigera felaktiga domar där materiellt korrekta bedömningar är visionen.

[11] Se Ulf Stridbeck, Repetitive begjæringer om gjenåpning av straffesaker, *Lov og Rett*, vol. 59, 8, 2020, s. 508–518.